

Васил Проданов¹
УНСС – София

БАЛКАНИТЕ В ПРОМЕНЯЩАТА СЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКА СИТУАЦИЯ – КЪМ НОВА ДИВЕРГЕНЦИЯ ИЛИ КОНВЕРГЕНЦИЯ?

Резюме: В статията се тръгва от факта, че в големите геополитически анализи през последните години Балканите изчезват като единен субект в международните отношения. Това е в разрез с конвергентната тенденция помежду им на увеличаващо се количество граждани и стоки, които се движат през техните граници. За конвергенцията допринася и постепенното включване на нови балкански държави в ЕС. В същото време обаче имаме и няколко дивергентни тенденции, които се разгърнаха през последните години. Статията специално очертава пет такива дивергентни тенденции – (1) на държавна фрагментизация, (2) противоречивите тенденции на настъплението на ЕС и НАТО в този регион, (3) периферизацията на региона спрямо западноевропейския център, (4) завръщането на Турция в този регион и (5) предпоставките за цивилизационни конфликти в него в условията на един все по-мултиполярен свят.

Ключови думи: Балкани, Турция, конвергенция, дивергенция, фрагментация, периферизация, цивилизационни конфликти.

Времето след Втората световна война бе свързано с разделянето на Балканите на три части, така както глобално беше разделен света – България и Румъния в съветската сфера на влияние (Варшавския договор и СИВ), Турция, Гърция и Кипър в западната сфера на влияние (НАТО), и Югославия – сред основните участници в движението на необвързаните, организациите на третия свят.

Разпадането на предходното биполярно противопоставяне доведе до очаквания, че Балканите няма да бъдат повече разединени между големите сили, че ще се формират като един перспективен регионален пазар и център на Европа, със своите колективни възможности. В момента количеството на хората, които се движат с туристически, бизнес или други цели между отделните балкански държави е по-голямо от всякога в историята. Нарастват търговските потоци, взаимния бизнес, туристите, вносът и износът на капитали и инвестиции от една в друга балканска държава. Липсват предходните идеологически причини за тяхното противопоставяне, тъй като всяка от тях в една или друга степен днес е капиталистическа страна. Това е като че ли предпоставка за

¹ vkprodanov@gmail.com

оптимизъм за засилващи се конвергентни процеси между отделните страни в региона. То се съчетава и с готовността на ЕС поетапно да интегрира всички балкански държави в рамките на съюза.

В същото време обаче наблюдаваме и една друга тенденция. Редица от балканските държави – Словения, Хърватия, Румъния – по начало отказаха да бъдат свързани с Балканите и обявиха, че не са балкански, особено след поредната “балканизация”, проявила се във войната на територията на Югославия през 90-те години. Бе създадено дори ново понятие – “Югоизточна Европа”, което да замени Балканите като политически по-коректно и не навяващо негативни исторически конотации.

В крайна сметка в резултат от протеклите процеси в продължение на последния четвърт век Балканите изчезнаха като единен субект в международните геополитически анализи и прогнози. Това може да се види много добре при проучване на текста на публикуваната в края на 2012 г. прогноза от 160 страници на американските разузнавателни агенции “Глобални тенденции 2030 г. Алтернативни светове”. В нея понятието за Балкани отсъства. Отсъства и политкоректното “Югоизточна Европа”. Основната държава, имаща отношение към Балканите, която присъства, е Турция. Ето контекста, в който се говори за нея, защото той е важен: “*Освен Китай, Индия и Бразилия, особено важни за глобалната икономика ще станат регионални играчи като Колумбия, Индонезия, Нигерия, Южна Африка и Турция. Междувременно икономиките на Европа, Япония и Русия ще продължат вероятно техния бавен относителен упадък*”.² Обърнете внимание останалата част от Балканите няма значение, изчезва от глобалната прогноза, остава Турция като регионален играч, чиято роля ще нараства в сравнения с тази на двете други сили, които в момента имат значение за нашия регион – Европа и Русия. Това означава, че тя ще бъде регионалната сила, диктуваща правилата на играта. Гърция се споменава два пъти само в контекста на евентуален сценарий за излизане от еврозоната и съответните неуправляеми процеси. Останалите 13 балкански държави не съществуват нито поотделно, нито заедно като фактори, имащи значение за каквито и да е глобални прогнози, интереси, перспективи на глобалните играчи.

Подобна е ситуацията и в последната работа “Стратегическата визия” на Збигнев Бжежински, излезла 2012 година (Бжежински, 2012). Там Гърция се споменава на две места само в контекста на пример за кризисна страна с големия си дълг, останалите балкански държави липсват, но се отделя специално място на Турция, която се споменава в различни контексти на около 20 от общо 270 страници на българското издание на книгата.

Всъщност всичко това ни насочва към няколко основни тенденции, които се разгърнаха през последните години на Балканите – държавна фрагментизация, противоречивите тенденции на настъплението на ЕС и НАТО в този регион, периферизацията, завръщането на Турция в този регион и цивилизационните конфликти.

² Global Trends 2030: Alternative Worlds, A Publication of National Intelligence Council, December 2012, p. IV.

ДЪРЖАВНАТА ФРАГМЕНТАЦИЯ НА БАЛКАНИТЕ

Балканите са уникално място по степента на социетална несигурност, т.е. по степента на заплахите и конфликтите, свързани с отношенията между идентичности. През последните две десетилетия те са регионът, в който най-интензивно са се създавали нови държави на основата на принципа за самоопределение на общностите. Тук се проведе единствената по-голяма война в Европа след Втората световна война и част от участниците в етническите конфликти бяха обявени за престъпници и изправени пред международен трибунал. През 1989 г. на Балканите има 8 държави (Албания, България, Гърция, Северен и Южен Кипър, Румъния, Турция, Югославия), в момента са 14 (Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Косово, Македония, Северен и Южен Кипър, Словения, Сърбия, Румъния, Турция, Хърватия, Черна гора), а колко ще бъдат утре никой не може да каже, след като ежегодно има прецеденти на отделяне на нова политическа общност и дори там, където като че ли проблемите са били решени, се появяват отново. В това отношение най-близък по своите актуални и потенциални идентификационни конфликти в света е регионът на Кавказ. Сега на Балканите има близо два пъти повече държави отколкото преди четвърт век. Много по-раздробена от всякога. В редица от тях тлеят конфликти и се извършва бърза промяна на етнодемографския и етнорелигиозния състав, което е предпоставка за бъдещи опасни конфликти.

На някогашната територия на бивша Югославия имаме нови седем републики, които значително се различават по своята икономическа мощ, жизнено равнище, БВП на човек от населението и съответните политически, етнически и религиозни проблеми. Най-развитата част остава Словения, следвана от Хърватско, а най-изостаналата част е Косово като днес дистанцията помежду им е много по-голяма в сравнение с преди половин век по множество най-различни показатели.

Днес в нашия регион има повече държави отколкото са били през целия период след падането на Балканите под властта на османските турци. В това отношение имаме връщане към времето средновековието. Следващите десет години има вероятност да се появят още една или две нови държави като изключвам проблемната ситуация в Турция с кюрдите. По-бързо от всякога в историята през последния четвърт век се осъществи промяна на демографско-етническите и демографско-религиозни баланси на Балканите в резултат на два основни фактора – намаляване на раждаемостта и по-скорошно от всякога движение на хора. Около 8 % от българските граждани са напуснали страната само през последните 10 години. Балканите се разделят на зони, групи и етноси с висока раждаемост и такива, които се маргинализират и това е ключов фактор, от който ще зависи тяхното бъдеще. С висока раждаемост са преди всичко районите, заети с албанци и роми, с положителен баланс е Турция, докато в останалите части на Балканите върви по-скоро процес на депопулация. Възниква тенденция на нарастващи демографски дисбаланси в различните части на Балканите.

Тенденциите на националистически проявения, промени в етно-демографската структура и нови разделения на много места на Балканите не са изчезнали. Това е особено типично за Македония, Босна и Херцеговина, Косово. Това е важен фактор, затрудняващ не само възприятието на региона като едно цяло, но и за засилващи се страхове от балканизация – увеличаващо се количество малки държавици, със слаби институции, висока корупция, с политическа нестабилност, неравенство, бедност. Неслучайно напоследък забелязваме тенденция на нарастващ страх на ЕС от Балканите и приемане на различни мерки на ограничаване на движението на хора от Балканите към Западна Европа, на изолиране на Балканите като своеобразна европейска периферия-гето.

В същото време в условията на глобализация и криза в центъра на световната капиталистическа система, при което държавата прехвърля свои функции към пазарни субекти и ролята ѝ се свежда не до концентрация на ресурси, а до благоприятстване на вноса на ресурси, се променя политическият модел, като модерната политика започва да дегенерира във всички балкански държави. Предходните възможности за активна политика от страна на държавата и за ляво-десни разграничения в политиката намаляват, поради което и политическото като израз на интереси на противоположни големи групи е подложено на ерозия.

ПРОТИВОРЕЧИВИТЕ ТЕНДЕНЦИИ НА НАСТЪПЛЕНИЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И НАТО НА БАЛКАНИТЕ

Встъпването на България, Румъния и Хърватия в ЕС ги включи в една система, в която имаме разнопосочни тенденции. От една страна, се провежда специална политика на конвергенция на новоприетите страни спрямо развитите западноевропейски държави. Към това се стремят обаче всички балкански държави, опитвайки се да изпълнят едни или други изисквания, налагани им от Брюксел. В същото време обаче в условията на световна икономическа криза след 2008 г. и неолиберална политика вътре в ЕС се засилват противоречията между различни региони, във възход са националистически партии, имаме тенденции на криза и разделяне вътре в националните държави като се почне от двете части на Белгия, мине се през референдумите за независимост на Венеция и Каталуния и се стигне до опитите за отделяне на Шотландия. Нарастват различията между отделните части на ЕС – Германия се превръща във водеща държава, Южна Европа е в тежка криза и процес на периферизация, във Великобритания се засилват гласовете за отделянето ѝ от ЕС. В същото време умножаващите се по брой балкански държави се раздалечават икономически.

Разширяването на ЕС към Балканите и опитът те да бъдат интегрирани, паралелно с кризата на ЕС и нарастващата дългова криза в него и в центъра на световната система, се съчетават със серия от други кризи – на националната идентичност и мултикултурализма, на социалната държава.

България, Румъния и Хърватия влязоха в ЕС в момент, когато се засилиха тенденциите на неолиберална интеграция, опираща се все по-силно на пазара и пазарната конкуренция, но пренебрегваща различията в производствени и експортни възможности на държавите, мащаба и пазарния дял на фирмите им, производителността, заплатите. Либерализацията на пазарите действа пагубно на малките производители в страните от периферията на Европа и така в повечето от отделните балкански държави – с изключение главно на Турция, допълнително се вкарват фактори, разрушаващи предходната им индустрия.

Либерализираните трудови пазари като цяло водят до намаляване на заплащането, като в същото време отслабва контролиращата роля на профсъюзите. Единният пазар и единната валута имат за следствие това, че силните икономики стават по силни и се отдалечават от другите, независимо от кохезионните и структурните фондове на ЕС, насочени към премахване на дистанцията между развити и неразвити региони. Независимо от това, че в продължение на години се инвестираха средства от тези фондове в периферни страни като Ирландия, Португалия, Испания и Гърция, се оказа, че пред 2011 г. именно те се нуждаят от спасяване да не фалират и от още пари. Неслучайно непрекъснато се поставя въпросът за “Европа на две скорости”, различни за Германия и Северна Европа, от една страна, други за Южна Европа и дори трети за Източна Европа.

В резултат на евроинтеграцията, прехвърляща голяма част от суверенитета на националните държави към общоевропейски органи, както и като следствие от глобализацията и големите имигрантски потоци към Европа, стимулиращи идеологията на мултикултурализма, имаме отслабване на националните държави и техните способности и дейности по формирането на национални идентичности. При това положение протича процес на “етническо възраждане” на предходни като че ли забравени локални идентичности, регионализация на идентичностите и това е предпоставка за допълнителна криза на националните държави. Факт е например, че процеси на засилващи регионални идентичности и стремеж към автономия имаме сред общностите на Великобритания, където гласовете за независимост на Шотландия стават все по-силни. От своя страна в световни мозъчни центрове на държавата хегемон се работи по допълнителна фрагментация на Европа на множество малки държави. Независимо от регионални и кохезионни фондове, които трябва да преодолеят неравновесията в ЕС, те се оголват особено силно по време на икономическа криза, както се видя от кризата след 2008 г. Трудностите в обединяването и създаването на обща европейска идентичност започват да се замесват с усилващи се гласове на евроксептицизъм, на загуба на вяра във възможностите на обединена Европа.

ПЕРИФЕРИЗАЦИЯТА НА БАЛКАНИТЕ

84

В условията на глобализация на капитализма и изтичане на човешки и финансов капитал от Балканския регион протичат ускорени процеси на неговата периферизация. Това се вижда особено ясно при сравнение на тези държави на основата на най-важните международни индекси.

Комплексни показатели като известния индекс на човешко развитие, който се прилага от Програмата на развитие на ООН от 1990 г. насам подреждат страните в света съобразно три основни критерия: (1) продължителност на човешкия живот от момента на раждането; (2) знанията, измервани с притегления показател от грамотността на възрастните и продължителността на училищното образование; (3) реалния доход на човек от населението. През 1987 г., когато за първи път ООН мери този показател, по индекс на човешко развитие България е поставена на 27-мо място, Гърция – на 22-ро място, а Югославия – на 31-во място, Румъния на 41-во място. Сравнението се прави между 130 държави в света, като на първо място е била Япония, на 19-то – САЩ (*Human Development Report*, 1990: 111).

След катастрофалния разпад на социализма и войните в бивша Югославия през 2006 г. в Доклада за човешкото развитие на ООН всяка от отделните държави е отишла назад в глобалната класация: Гърция е на 24-то място, Словения – на 27-мо, Хърватско – на 44-то, България – на 54-то, Румъния – на 60-то, Босна и Херцеговина – на 62-ро, Македония – 66-то, Албания – 73-то и Турция – 92-ро (*Human Development Report*, 2006: 283–284). Изводът е, че всички те са отишли назад в класацията с изключение на Словения, но тя още в рамките на Югославия е най-развитата част на Балканите. Разликата в БВП на човек от населението между най-развитата република Словения и най-неразвитата Македония още в края на 80-те години на XX век беше около шест пъти.

Какви са съотношенията между балканските държави според доклада от 2014 г.? През 2014 г. Словения е на 25 място от 176 държави – индекс 0.874, Гърция – на 29 място с индекс 0.853, Кипър – на 32 място с индекс 0.840, Хърватия – на 47 място с индекс 0.812, Черна Гора – на 51 място с индекс 0.7899, Румъния – на 54 място с индекс 0.785, България – на 58 с индекс 0.777, Турция – на 69 с индекс 0.759, Сърбия – на 77 с индекс 0.745, Македония – на 84 с индекс 0.732, Босна и Херцеговина – на 86 с индекс 0.731, Албания – на 95 място с индекс 0.716 (*Human Development Report*, 2014: 160–162).

Можем да заключим, че се наблюдават две тенденции. Първата е на рязка промяна на позициите на съответните държави през последните три десетилетия. Втората е огромната дивергенция между отделните балкански държави днес от гледна точка на положението на отделния човек – от 25-то място на Словения до 95-ро място на Албания.

Нека да вземем такъв показател като БВП на човек от населението по паритет на покупателната способност в различните балкански страни и да видим как са ранжирани те от Световната банка. По този показател най-висок е БВП на човек от населението през 2011 г. има Кипър с 32,245 долара и в това отношение той е на 26-то място в света; на 34-то място с 26,054 долара на човек от населението е Словения, на 37-мо място с 25,850 долара е Гърция, на 48-мо място е Хърватия, на 55-то място със 11,110 долара е Турция, на 64-то място с 14,825 долара е България, на 69-то място с 13,432 долара е Черна гора, на 74-то място с 11,883 долара е Сърбия, на 78-мо място с 11 258 долара е Македония, на 88-мо място с 9 076 долара е Босна и Херцеговина и на последно – 90-то място в света с 8,866 долара на човек е Албания.³ Вижда се, че разликата между първата и последна страна е около 4 пъти. Бих добавил, че икономическите дистанции днес на Балканите са така големи, каквито не са били никога в историята преди това.

Силната външна зависимост на Балканите днес създава съответни компрадорски прослойки, които може да влизат в конфликт, когато тази зависимост идва от различни посоки и става предпоставка за битка между „фили” и „фоби”. При това днес има достатъчно развити социални технологии за предизвикване на „цветни революции” и сваляне на един или друг неугоден за най-развитите западни държави политически режим. Факт е, че дори Ердоган в Турция отправи предизвикателство към своите американски съюзници за това, че се опитват да го компрометират и свалят, а ролята на външните сили за конструиране на опозиция в Сърбия и за войните в Югославия е съвсем безспорна.

Проблемната ситуация на Балканите в условията на глобален неолиберален капитализъм е, че действа серия от механизми за периферизацията на този регион чрез извличане на ресурси от него по посока на държавите от капиталистическия център.

Първо. *От либерализацията и глобализацията печелят страните от капиталистическия център.* Глобализацията на пазарните отношения, демокрацията и човешките права предполагат съгласие на всички държави за определени мерки на международните институции като изгодни за всяка от тях. Зад това стои представата, че отделните страни и региони имат едни и същи базисни интереси, съвместими помежду си, при което това, което е добро за една страна, е добро и за останалите и те могат взаимно да подтикват и подпомагат своето развитие. Либерализацията на търговията и икономиката води до печалба на всички като по-високоразвитите икономики стимулират развитието на по-слаборазвитите, стига да има свободен пазар, конкуренция и частна собственост. На практика обаче свободният пазар винаги е означавал печалба за по-силните и загуба за по-слабите. Затова винаги страните с най-силна икономика са били най-големи радатели за свободен пазар – през XIX век това е Англия, а през XX век е САЩ, докато по-слабите се нуждаят от защита да оцелеят. В условията на

³ World Development Indicators database, World Bank. In: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=12&id=4&CNO=2>, 30. 12. 2012.

монополярен и глобализиращ се свят САЩ успяха чрез Световната търговска организация и МВФ навсякъде да наложат подобни принципи на либерализация на търговски и финансови взаимоотношения, от което реално обаче печелят държавите с по-висока производителност на труда, по-развити технологически и по-мощни икономически, т.е. страните от капиталистическия център. Дори вътре в тези страни имаме в крайна сметка движение на ресурси, от което печели в крайна сметка страната хегемон.

Второ. *Източването и бягството на финансови потоци по посока на страните от капиталистическия център също е причина за нарастваща дистанция.* През последния четвърт век се извършва най-голямото в историята движение на финансови ресурси от по-слаборазвитите към развитите държави. Причина за това на първо място е тоталната задлъжнялост на едните към другите, непознато преди това в историята като изплащането на дълговете многократно надвишава взетите заеми. Според Наташа Сърдоч – председател и съосновател на Института за публична политика “Адриатик” за периода между 2001 и 2010 г. от Балканите са изнесени 111.6 млрд. долара. Най-много пари са изтекли от Сърбия – 51 млрд. дол. Спрямо БВП с най-много средства е ощетена Черна гора – 138 % от БВП. За посочения период Македония е ощетена с 4.6 млрд. дол.⁴

Според друго изследване на базираната във Вашингтон компания “Глобъл файненшъл интегрити” в периода 2002-2011 г. от България са изтекли нелегално 25.585 млрд. долара, което прави средно 2.559 млрд. долара годишно – една гигантска сума, която би била достатъчно за решаване на основните проблеми на българското общество (Kar, Dev and LeBlanc, 2013: 30). От Сърбия за този период са изнесени 49.367 млрд. или средно годишно по 4.937 млрд. долара, от Албания са изнесени – 901 млн., от Босна и Херцеговина – 142 млрд., от Хърватско – 14.366 млрд., от Македония – 5.590 млрд., от Черна гора – 4.299 млрд., от Румъния – 6.404 млрд., от Турция – 987 млрд (Kar, Dev and LeBlanc, 2013: 26–29). Най-пострадалите държави са България и Сърбия, откъдето Западът се е обогатил само чрез извличане на финансови ресурси с над 75 млрд. дол.

Трето. *Грабежът на интелектуални ресурси – основният капитал на икономиките в условията на трета индустриална революция също допринася за периферизацията на Балканите.* Ако в условията на доиндустриалните общества, стремежът е бил да се заграби територия на една или друга страна, а в условията на индустриално общество – ключови суровини, материали, енергоизточници, сега това е информацията и на първо място хората, които генерират и използват тази информация. Затова днес се ускорява неимоверно емиграцията

4 Вж. 111.6 млрд. долара са изтекли от Балканите, В: <http://novanews.novatv.bg/news/view/2013/08/02/55162/1116-%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0-%D1%81%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D1%82-%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B8-%D0%BE%D1%82-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5/,%202.%208.%202013>.

на висококвалифицирани кадри към развитите страни, с което годишно по същество те са ограбвани в размери в сравнение, с които колониалният грабеж и извличането на суровини и ресурси от тях през предходни периоди изглеждат съвсем незначителни. През последните десет години развитите западни държави са получили наготово от Балканите милиони хиляди квалифицирани кадри, подготовката на които би им струвала над един трилион долара, т.е. извършен е най-гигантския в историята на този регион грабеж. За трансфера на един футболист от един футболен клуб в друг сега се плаща стотици хиляди долари, но трансфера на един научен работник или компютърен специалист към развитите държави става съвсем безплатно, въпреки че реалната печалба от него ще бъде за западните държави неизмеримо по-голяма. Едни след други САЩ и Западна Европа обявяват нови мерки за привличане от останалия свят на стотици хиляди висококвалифицирани специалисти в областта на най-новите технологии, за подготовката на които в държавите от полупериферията и периферията на световната система са хвърлени милиарди долари. При новия тип информационни технологии това е по същество заграбване на основния ресурс на тези страни и не просто задържане на развитието им, а връщането им назад. Едно семейство заедно с държавата в балканските страни посвещава целия си живот и основна част от средствата си, за да подготви своите деца като добри специалисти, но от тези разходи печелят развитите държави, а балканските страни всекидневно губят и това засилва разликата помежду ни.

ЗАВРЪЩАНЕТО НА ТУРЦИЯ НА БАЛКАНИТЕ

Имаме ново регионално разположение на силите на Балканите, ускоряващо се с икономическия крах на Гърция, която за много десетилетия бе противовес военно-политически на Турция. С разпадането на Югославия и държавната фрагментизация на Балканите, паралелно с демографския и икономически възход на Турция, на полуострова се създава нов баланс на силите, какъвто не е съществувал от средата на XIX век насам. Имаме завръщане на Турция на Балканите с нейната огромна сила. Според годишната книга на фактите за отделните нации на Централното разузнавателно управление на САЩ класацията по БВП по паритет на покупателната способност при отделните балкански държави през 2006 г. е било следната: Турция – 640 млрд. и 400 млн. долара; Гърция – 256 млрд. и 500 млн.; Румъния – 202 млрд. и 100 млн.; България – 79 млрд. и 50 млн.; Хърватско - 60 млрд. и 380 млн.; Словения – 47 млрд. и 10 млн.; Сърбия – 44 млрд. 830 млн.; Босна и Херцеговина – 25 млрд. и 320 млн.; Македония – 16 млрд. 960 млн.; Черна гора – 3 млрд. 443 млн.⁵ Разстоянието между първата и последна държава в тази класация е близо 200 пъти, а България е назад от първия над осем пъти.

5 Вж. CIA – The World Factbook – Rank Order – GDP (purchasing power parity), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 24. 11. 2007.

Шест години по-късно дистанцията между отделните държави на Балканите и Турция нараства ускорено. Според годишната книга на фактите за отделните нации на Централното разузнавателно управление на САЩ класацията по БВП по паритет на покупателната способност при отделните балкански държави през 2011 г. е била следната: Турция – 1.087 трлн. долара (17 място в света) ; Гърция – 298.1 млрд. (44-то място в света); Румъния – 270.6 млрд. (47-мо място в света); България – 102.3 млрд.; Хърватско – 81.36 млрд.; Словения – 47 млрд. и 10 млн.; Сърбия – 44 млрд. 830 млн.; Босна и Херцеговина – 25 млрд. и 320 млн.; Македония – 16 млрд. 960 млн.; Черна гора – 3 млрд. 443 млн.⁶ Разстоянието между първата и последна държава в тази класация е близо 300 пъти, а България е назад от първия около десет пъти. Турция заема 16-то място в света по БВП и си е поставила задачата през следващите години да влезе сред десетте най-силни икономики. Докато България се деиндустриализираше през последните две десетилетия, то Турция се индустриализира с ускорени темпове. Сриването икономически на Гърция и рязко засиленият антиевропейизъм там се съпровождат с предложения от страна на турски експерти за нов икономически съюз помежду им, за излизането на Гърция от ЕС и разчитане на Турция в решаването на своите икономически проблеми. През 2001 г. дори само шестимата турски милиардери са имали богатство по-голямо от БВП на България.

Не по-малко драстични са разликите в демографско отношение, които имат ключово значение за държавообразуването, а и играят съществена роля в перспективите на една нация, но тук съотношенията са различни в сравнение с БВП на човек от населението, но сами по себе си израз на различен потенциал за бъдещо развитие. По сравнителни оценки от юли 2007 г. демографската класация на балканските държави е следната: Турция – 71 млн. 158 647 човека; Румъния – 22 млн. 276 056 човека; Гърция – 10 млн. 706 290 човека; Сърбия – 10 млн. 150 265 човека; България – 7 млн. 322 858 човека; Босна и Херцеговина – 4 млн. 552 198 човека; Хърватска – 4 млн. 493 312 човека; Албания – 3 млн. 600 523 човека; Македония – 2 млн. 055 915 човека; Словения – 2 млн. 009 245 човека; Черна Гора – 684 736 човека.⁷ И тук дистанцията в демографската мощ на отделните държави е огромна като тя има тенденции да се променя като се има предвид факта, че средната възраст на населението на Турция и Албания е най-ниска, а раждаемостта най-висока (16,40 на хиляда души население в Турция и 15,16 в Албания, докато в България и Гърция е около 9 на хиляда), а това означава бързо разгръщаща се нова етнодемографска и етнорелигиозна ситуация.

Ако вземем друг показател какъвто е „глобалният индекс на мира”, класиращ 140 държави за 2008 г. на основата на експертна

6 Вж. CIA – The World Factbook – Rank Order – GDP (purchasing power parity), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 25 August 2012

7 Вж. CIA – The World Factbook – Rank Order – Population, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html>, 24. 11. 2007.

оценка на около 30 показателя от 1 до 5, в които влизат оценки за милитаризацията на страните, различни прояви на насилие между гражданите, терористични актове, политическа нестабилност, равнище на насилствени престъпления, нарушения на човешките права, външни и вътрешни конфликти, отношения с околните страни, недоверието помежду им и пр, също откриваме огромна дивергенция между балканските държави, израз на общата тенденция на нарастващи дистанции помежду им. В тази класация на първо място като най-мирната държава е Исландия, Словения е 16-та, Румъния – 24, Кипър – 52, Гърция – 54, България – 57, Хърватско – 60, Сърбия – 85, Македония – 87, Турция – 115.

Очевидна е ситуацията на нови икономически и военни баланси на полуострова, даващи храна на идеолозите на неоосманизма, според които Турция постепенно се превръща в големия играч в региона, заеман някога от Османската империя. Преди няколко години американският геополитически мислител Робърт Кейгън разви своята идея за съвременната геополитика със своята книга “Завръщането на историята”, противопоставяйки я на бестселъра на Фукуяма за “Краят на историята”. Под “завръщане на историята” Кейгън има предвид отслабването на регулиращата сила на предходните големи геополитически играчи и развитие на многополярна световна система на множество различни играчи и локални центрове. Очевидно е, че в един свят, в който отслабва хегемонът на световната система, а капиталистическият център се тресе от кризи, имаме в определен смисъл завръщане във времето от края на XIX и началото на XX век. На Балканите това завръщане става с възхода на новата роля на Турция в един глобализиран свят.

Официално в Анкара се отхвърлят каквито и да е имперски стремежи, но наблюдатели и изследователи установяват бързото нарастване на позоваванията на „славната Османска история” в словата и речите на турските политици, включително на Давутоглу и Ердоган. В своя реч на 16 октомври 2009 г. в Сараево тогавашният турски външен министър и сегашен министър-председател Давутоглу заяви: *„Ние искаме едни нови Балкани, основани на политически ценности, икономическа взаимозависимост и културна хармония. Такива бяха Балканите при Османската империя. Ние ще възстановим тези Балкани. Хората наричат това „неоосманизъм”. Аз не говоря за Османската империя като външнополитически проблем. Аз акцентирам на Османското наследство. Османската епоха на Балканите е история на успеха. Сега тя трябва да се върне отново.”*⁸

8 Gray Falcon. 2009. <http://grayfalcon.blogspot.com/2009/11/what-turkey-wants.html>, accessed on April 2, 2013.

НОВИ ЦИВИЛИЗАЦИОННИ РАЗДЕЛЕНИЯ НА БАЛКАНИТЕ

90

На Балканите се срещат три различни по модела на Самюел Хънтингтън „цивилизации“ – православна, ислямска и западна (католическа) – и това е „територия на разлома“, за която и в момента продължават силните дискусии. При това в условията на глобализация различията между тях не изчезват, а в някои отношения се и засилват. Към това се добавя и фактът, че при формирането на национални идентичности на Балканите в повечето от държавите там елемент на тези идентичности е и религиозната традиция, дори когато съответната общност е секуларна. Причината за това е не само фактът, че чак до XIX век разграничението на населението в Османската империя става на религиозен принцип (“правоверен” – “гяурин” и източноправославен-католик), но и това, че и след възхода на националната идентичност религията играе по-важна отколкото в Западна Европа роля при нейното формиране. Това води до силни конфликти, противопоставения, войни, негативни стереотипи за другия на Балканите, родили понятия като “балканизация”. За това допринася във висока степен и фактът, че отделните нации на Балканите не се появяват едновременно, а основанията на развитието им са твърде различни, не се опират на един принцип, зависят от множество външни фактори. Общият етнически произход е важен, но в редица случаи той не служи за основа на единна нация – сърбите и черногорците имат общ етнически произход, а са свързани с две национални общности, същото е и с българите и македонците. Не е достатъчна и общността на езика, което се вижда пак от сърбите и черногорците. Важна и в някои случаи решаваща е религията, независимо от това обаче тя съвсем не е предпоставка във всички случаи за формиране на нации. При хърватите тя допринася за отделянето им от сърбите, с които имат общ език, но ги разделят католицизма и православието. При албанците много по-силен се оказва етническият фактор, а не различията в религията.

В началото на 90-те години на XX век, когато пише своята книга „Сблъсъкът на цивилизациите“ Самюел Хънтингтън в много отношения има предвид като емпиричен материал ставащото на Балканите и по-специално фактът, че на територията на бивша Югославия битките се водят доминиращо по линия на етнорелигиозните разделения между православни, католици и мюсюлмани. Това доведе до разпадането на Югославия. През 90-те години обаче имаме глобалната доминация на САЩ и настъплението на НАТО и ЕС към бившите социалистически държави и моделът на цивилизационно разделение не изглежда достатъчно убедителен на фона на алтернативната доминираща идеологическа визия за движението на всички държави към „европейските“ и „евроатлантически ценности“ и за техния модел на държавност и капитализъм като образец за всички останали.

Днес обаче светът навлиза в ново състояние. Западът започва да губи своята мека сила. Във възход са нови алтернативни сили. Събитията в Украйна през последната година са израз на нова геополитика.

литическа ситуация, в която Русия и Западът влизат в нова „студена война“. Противопоставянето между Запада и САЩ намери израз и на Балканите, където Русия бе принудена да се откаже от газопровода „Южен поток“, от което големите губещи се оказаха България и Сърбия. Всъщност в най-висока степен чуждата намеса и компрадорското и неоколониално поведение на българските елити стана предпоставка за провала на този проект. Големият печеливш от всичко това се оказва Турция, което рязко засилва неравновесията на Балканите между сриващите се икономически малки балкански държави и възходящия гигант Турция, който получава допълнителното предимство да бъде един от важните енергоразпределителни пунктове на Балканите спрямо Европа.

В същото време Китай надмина по БВП по паритет на покупателната способност САЩ и ускорено продължава да ги настигат и по други параметри. Има тенденция на трансформация на световната система, край на съществуващата световна система и възход на нови сили, чийто най-ярък израз са държавите от БРИКС. Завръщаме се в определен смисъл към ситуацията от края на XIX век, когато предходният световен хегемон губи позиции, във възход са нови големи сили и от геополитика на политическия идеализъм се върви към свят на политическия реализъм или неореализъм, при който Балканите отново стават зависими от борбата на множество различни сили – САЩ, Русия, Германия. Вътре във всяка отделна държава ще открием в различна степен цивилизационни разделения на три различни социални групи – западници (привърженици на ЕС, НАТО, САЩ и неолибералната им политика), русофили и туркофили. При това в тези разделения имаме и религиозен компонент, при което ислямските общности са в една или друга степен туркофилски настроени, католическите и протестантските – западнически, а православните – русофилски.

Всичко това е свързано с бързо променящите се етнодемографски и етнорелигиозни баланси на Балканите, които както показва не само историята на този, но и на други региони, носят със себе си нарастващи опасности от противопоставяния и конфликти. Темповете на нарастване на населението в Турция и албанското население на полуострова са такива, че общият баланс на населението на Балканите много бързо се променя. Единственото спасение от нови конфликтни процеси в резултат на този тип дивергенции би било интегрирането на полуострова в ЕС и интензифициране на икономическите взаимодействия между отделните региони.

Така както през XIX век Балканите са разкъсвани от противоречията между Османската империя, Русия и Англия, така и сега имаме засилваща се тенденция на подобен тип разделения век по-късно. Нарастват цивилизационни противоречия в условията на нова студената война – от една страна, имаме САЩ и Западна Европа, предлагащи своите „евроатлантически ценности“, от друга страна, е Турция, предлагаща своето неоосманистко лидерство ценности на политическия ислям, и Русия с нейната славяно-православна идентичност и акцент върху силната държава. Всяка от тях разполага с нарастваща „мека

сила”, военни и икономически ресурси. Краят на студената война даде възможност на САЩ да играят все още водеща роля в това отношение. Те доминират с „мека сила” в медиите на балканските държави, маркари и в различна степен. Хвърлят всяка година стотици милиарди на Балканите за неправителствени организации, които играят ролята на основен идеологически механизъм на САЩ на Балканите, чрез който може да се организират „цветни революции”, формира обществено мнение, оказва натиск върху правителствата, агентура на влияние. На Балканите са разположени множество техни военни бази – в Турция, България, а в Косово е най-голямата тяхна военна база.

В същото време световната система днес навлиза в стадий на нестабилност, на отслабване на предходния хегемон в резултат на възхода на нови сили, на криза на досега съществуващата световна система, която ще доведе до в много отношения неочаквани следствия през следващите няколко десетилетия. В тези условия рисковете от нова „балканизация” нарастват и от балканските народи ще зависи дали ще тръгнат в посоката на нова дивергенция или нова конвергенция помежду си.

ЛИТЕРАТУРА

- Бжежински, З. *Стратегическата визия*. С.: Обсидиан, 2012.
- Global Trends 2030: Alternative Worlds. A Publication of National Intelligence Council*. December 2012.
- Gray Falcon, 2009. <http://grayfalcon.blogspot.com/2009/11/what-turkey-wants.html>, accessed on April 2, 2013.
- Kar, Dev and Brian LeBlanc. *Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2002–2011*. *Global Financial Integrity*. December 2013.
- Human Development Report 1990*. New York-Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Human Development Report 2006. Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis*. New York: United Nations Development Programme, 2006.
- Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, United Nations Development Programme, 2014.
- CIA – *The World Factbook – Rank Order – GDP (Purchasing Power Parity)*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 24. 11. 2007.
- CIA – *The World Factbook – Rank Order – GDP (Purchasing Power Parity)*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 25 August 2012.
- CIA – *The World Factbook – Rank Order – Population*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html>, 24. 11. 2007.

THE BALKANS IN THE CHANGING GEOPOLITICAL SITUATION – TOWARD A NEW DIVERGENCE OR CONVERGENCE?

Summary: The starting point of the article is the fact that the Balkans disappeared as a unified subject of international relations in the most important geopolitical analyses. This is in a contrast with the convergence trend between them of growing number of citizens and goods moving across their borders. At the same time there are several divergent trends unfolding in the recent years. Five such trends are especially outlined in the article: (1) of state fragmentation; (2) contradictory trends of advance of EU and NATO in this region; (3) the process of peripherization of this region in regard to the Western European center; (4) the coming back of Turkey as a leading force in this region; (5) and the prerequisites for civilizational conflicts in it in conditions of an increasingly multipolar world.

Key words: Balkans, Turkey, convergence, divergence, fragmentation, peripherization, civilizational conflicts.

